

knjigi 67, torej le nekaj manj od polovice.

Nekaj več od polovice v osmi knjigi objavljenih dokumentov izvira torej iz pokrajinskih, okrajnih (na Primorskem), okrožnih in rajonskih komitejev KPS in odborov OF. Glede na takratno partizansko politično-teritorialno delitev slovenskega narodnega ozemlja, je največ (28) dokumentov iz okrožij Dolenjske in Notranjske, eden manj jih je iz Primorske, manj (18) jih je iz Gorenjske, le eden je iz Koroške in prav nobena ni iz Štajerske in Prekmurja. Večina dokumentov je torej iz južnega dela Slovenije, v čemer se do neke mere (ponavljam: do neke mere) zrcalita tudi politična in vojaška moč narodnoosvobodilnega boja v tistem času. Medtem ko ima partizanska vojska konec julija 1943 v južni Sloveniji že sedem brigad, nima v severni še nobene, kajti prvo – Štajersko ali Šlandrovo so ustanovili avgusta 1943. Zrcali pa se tudi moč okupatorjevega političnega, policijskega in raznarodovalnega pritiska, ki je bil najhujši ravno na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju.

V tem zvezku virov se bolj kot v dosedanjih zvezkih zrcalijo dogodki, ki so pretresali južno Evropo in imeli tudi svetovni pomen. Gre predvsem za izkrcanje britanske in ameriške vojske na Siciliji (10. julija) in za padec fašizma v Italiji (25. julija). O teh dogodkih poročajo okrožnice in navodila osrednjih organov narodnoosvobodilnega gibanja, njihova prizadevanja za odtegnitev vaških straž od italijanskega okupatorja in tudi od njihovega vključevanja v četništvo Draže Mihailovića, ki je ravno julija 1943 svojo glavno silo preneslo iz Polhograjskih Dolomitov na Dolenjsko. Gre tudi za odtegotanje slovenskih moških okupatorjevi mobilizaciji v nemško vojsko ter za njihovo vključitev v partizansko vojsko. Precej vodstvenih ukrepov je že v perspektivi skorajšnjega zloma Osi Rim – Berlin, ki lahko v južni Sloveniji pripelje do velikih in usodnih političnih ter vojaških pretresov. Zato je osrednje vodstvo NOB začelo ustanavljati partizanske brigade tudi v drugih slovenskih pokrajinah – v Gorenjski in Štajerski – z osredotočenjem vseh brigad na Dolenjskem in Notranjskem in njihovo vključitvijo v prvi dve slovenski partizanski diviziji (malo pozneje imenovani 14. in 15. divizija NOV in POJ). Posledica prihoda britanske vojaške misije v Slovenijo konec junija 1943 in zatem prihajanja zavezniške vojaške pomoči slovenskim partizanom na Dolenjskem in Notranjskem – tudi že s topništvom – je tudi velik, vendar neuspešen napad navedenih divizij na okupatorjevo posadko v Žužemberku. Iz istega dne kot ustanovitev omenjenih slovenskih partizanskih divizij – z dne 13. julija – je tudi predlog izvršnega odbora OF za spremembe v glavnem štabu NOV in POS, ki jih je potrdil vrhovni štab NOV in POJ.

V organizacijskem pogledu je najpomembnejši ukrep ustanovitev Osrednje gospodarske komisije pri IO OF, ki mu je nato z večjimi ali manjšimi časovnimi zamiki sledilo ustanavljanje pokrajinskih, okrožnih in rajonskih gospodarskih komisij kot tehničnih teles pri političnih in oblastnih organih narodnoosvobodilnega gibanja na večini slovenskega ozemlja. Kot kaže, bo zanimiv tudi naslednji zvezek te edicije, katerega do-

kumenti bodo najbrž še bolj izražali pripravlanje partizanskih dejavnikov na usodne septembrske dogodke.

Tone Ferenc

Božo Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: Opozicija in oblast). Arhivsko društvo Slovenije, Viri št. 17, 2002, 244 strani

Izid prve knjige dokumentov o procesu demokratizacije in poti do osamosvojitve Slovenije v osemdesetih in v začetku devetdesetih let prof. dr. Boža Repeta je nova potrditev prizadevanj uredniškega odbora edicije Viri pod vodstvom glavnega urednika prof. dr. Franceta M. Dolinarja, da pomembne in zanimive vidike novejših zgodovine Slovencev omogoči strokovni in širši javnosti spoznati tudi neposredno prek izbranih virov. Poudarimo naj še drugo odliko te zbirke Arhivskega društva Slovenije, in sicer da od leta 1990 v njej redno izide vsako leto vsaj ena knjiga in ima tudi v tem pogledu posebno mesto v izdajanju virov za novejšo slovensko zgodovino. Ob Repetovem delu pa naj opozorimo še na publikacijo viš. znan. sod. doc. dr. Jurija Perovška, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929) iz leta 1998 in s tem na zanimivo dejstvo, da so tako v ediciji Viri prek dokumentov predstavljeni pogledi različnih slovenskih političnih subjektov na problematiko položaja Slovenije in vprašanja demokratizacije v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države, z obravnavano zbirko virov pa v zadnjem desetletju druge Jugoslavije. Osamljene zahteve po asimetričnem oziroma celo konfederativnem ustavnopravnem položaju posameznih nacionalnih oziroma zgodovinskih enot, posebej Slovenije, v prvem obdobju jugoslovanske države, so konec osemdesetih let v procesu njenega razpadanja postale ne le dominantna opozicije in pozicije, temveč so se radikalizirale v zahtevo po slovenski državnosti z izvirno suverenostjo, ki ne bo podrejena jugoslovanski. Še posebej je pomembno, da so z arhivskimi in drugimi viri osvetljena prelomna dogajanja v zgodovini Slovencev, kakršna sta brez dvoma njihov vstop v jugoslovanski državni okvir in osamosvojitve, kajti prav interpretacije takšnih ključnih zgodovinskih dejanj so večkrat različne, objave dokumentov pa omogočajo bralcem oblikovati njihovo lastno presojo.

Božo Repe je z dolgoletnim preučevanjem virov za problematiko demokratizacije in osamosvojitve Slovenije postal njihov najboljši poznavalec, po temeljitem hevrstičnem delu pa je ob desetletnem jubileju samostojnosti Republike Slovenije napisal tudi dve temeljni deli: Slovenci v osemdesetih letih v zbirki Zgodovinskega časopisa (2001) in Jutri je nov dan s podnaslovom Slovenci in razpad Jugoslavije. Po njunem izidu se je odločil, da bo skoraj izključno z arhivskimi viri osvetlil problematiko demokratičnih in

osamosvojitvenih procesov v Sloveniji v okviru treh poglavitnih vsebinskih sklopov: odnos med opozicijo in oblastjo v osemdesetih letih, odnos med Slovenijo in federacijo v tem času ter osamosvojitvev in mednarodno priznanje Slovenije v začetku devetdesetih let. Prvotni načrt o objavi dokumentacije v eni knjigi se je zlasti zaradi njene obsežnosti, pa tudi iz finančnih razlogov pokazal za neuresničljivega. Tako zajema obravnavani prvi del le vire za osvetlitev odnosov med pozicijo in opozicijo v desetletju pred osamosvojitvijo. Repe je v njem objavil 59 dokumentov, ki v kronološkem pogledu segajo od informacije o varnostnih razmerah in delovanju opozicijskih sil na seji Predsedstva CK ZKS 29. januarja 1979 do sporazuma o razpustu Demokratične opozicije Slovenije (Demos) 30. decembra 1991. Skladno z znanstveno-kritičnimi načeli je dokumente objavil v celoti, z izjemo nekaterih delov poročil Službe državne varnosti (SDV). Na željo Sove je namreč izpustil dele, ki se nanašajo na delovanje tujih obveščevalnih služb in protiobveščevalno dejavnost, kar je tudi ustrezno označil. V objavljenih virih je popravil le očitne tipkarske napake. Ob dejstvu, da je objavil predvsem arhivske vire, naj opozorimo, da so bili nekateri objavljeni tudi v časopisu. Znanstveno-kritični aparat obsega 118 opomb, za uporabo dokumentov pa sta posebej pomembna tudi seznam kratic in imensko kazalo. Po tematsko-kronološkem kriteriju je izbrane dokumente razvrstil v sedem poglavij in z naslovi označil njihovo vsebino, pri čemer vsako poglavje začenja kratek uvodni sintetični oris problematike, ki jo nato osvetljujejo izbrani viri.

Prvo poglavje ima naslov Nadzorovana opozicija (10-48). V njem je s petimi dokumenti osvetljen zlasti operativni nadzor nad opozicijo, ki ga je izvajala Služba državne varnosti, prikazana pa je tudi idejno-politična raven nadziranja, ki so ga izvajale družbenopolitične organizacije. Iz rednih letnih poročil SDV je vidna zanimiva evolucija v njenem delovanju. Tako je v poročilu za leto 1989 med drugim zapisano, da se organi za notranje zadeve "zaradi predvidenih ustavnih sprememb in sprememb kazenske zakonodaje, pa tudi večje družbene tolerance, niso reagirali oz. represivno ukrepali v primerih, ki so bili glede na veljavno ustavo in kazenska določila pregonljivi", predvsem po 133. členu Kazenskega zakona o verbalnih deliktih (45).

Drugo poglavje (49-97) z obsežno analizo SDV iz leta 1986 prikazuje izjemen razmah alternativnih gibanj. Ta "so bila med prvimi, ki so kot del močne civilne družbe v osemdesetih letih začela sestavljati novo politično podobo Slovenije" (49), pri čemer jim je postopno začela dajati zatočišče Zveza socialistične mladine Slovenije. Iz analize je mogoče videti ne le pestrost mirovnih, ekoloških in duhovnih ter drugih gibanj, njihovo organizacijo in delovanje, temveč daje tudi obsežen seznam njihovih poglavitnih protagonistov.

Tretje poglavje ima naslov "Meščanska" opozicija: Društvo pisateljev, novorevijaši (98-140). V njem šest dokumentov prikazuje delovanje Društva slovenskih pisateljev, ki je v prvi polovici osemdesetih let po-

stopno prestopilo okvir zgolj kulturne dejavnosti in stopilo tudi na politično področje, in pomembno vlogo sodelavcev Nove revije ter kritične in odklonilne poglede v Zvezi komunistov in Socialistični zvezi delovnega ljudstva do nekaterih akcij teh dveh centrov intelektualne opozicije. Uvodni dokument je kronologija procesa nastajanja Nove revije do začetka njenega izhajanja leta 1982 s številnimi odlomki iz dopisov in različnih člankov. To je v knjigi med arhivskimi viri edini obsežnejši tiskani dokument, ki kaže, kako so se oblasti upirale in skušale zavleči izhajanje te revije, dejstvo, da so končno popustile, pa "je bilo eno prvih večjih znamenj demokratizacije" (100). Drugi dokumenti se nanašajo zlasti na problematiko javne tribune Društva pisateljev: Slovenski narod in slovenska kultura iz leta 1985 – in na odziv na objavo prispevkov za slovenski nacionalni program v 57. številki Nove revije leta 1987.

Četrto poglavje o Odboru za varstvo človekovih pravic vsebuje dokument iz Arhiva predsednika Republike Slovenije, in sicer obsega kronologijo dogodkov od aretacije Janeza Janše 31. maja do razglasitve sodbe v procesu proti četverici pred vojnim sodišče 27. julija 1990. V uvodnem orisu je Repe poudaril, da je postal Odbor za varstvo človekovih pravic "najvažnejša organizacija civilne družbe v času t. i. slovenske pomladi" (141).

Obsežneje, z osmimi dokumenti iz gradiva Komisije za odnose z verskimi skupnostmi pri Izvršnem svetu SRS in Republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje ter Sveta za odnose z verskimi skupnostmi pri SZDL, je prikazan odnos med Katoliško cerkvijo in oblastmi v petem poglavju (146-163). V uvodnem orisu je Repe navedel državne in družbenopolitične forume, ki so se ukvarjali s problematiko katoliške cerkve in njenimi aktualnimi zahtevami. Ugotovil je, da sta jih oblasti in Cerkev "reševali postopno, ob upoštevanju političnih razmer in javnega mnenja" (147), kar na primer lepo ponazarjajo dokumenti o praznovanju božiča.

Prelomno devet mesecev trajajoče politično dogajanje od znamenitega zborovanja v Cankarjevem domu Proti uvedbi izrednega stanja, za mir in sožitje na Kosovu 27. februarja 1989 do oblikovanja Demosa osvetljuje 23 dokumentov (164-209). V predzadnjem poglavju je Repe objavil zapise s sej Koordinacije organizatorjev zborovanja v Cankarjevem domu oziroma Okrogle mize političnih subjektov na Slovenskem, gradivo SZDL in več različic slovenskih narodnopolitičnih programov, ki nazorno kažejo ne le razhajanja in zblíževanja ob njih, temveč tudi odnose do problematike političnega pluralizma in demokratičnosti volitev. Repe je v uvodu poudaril, da je na Republiški konferenci SZDL sprejeta Temeljna listina Slovenije v primerjavi z bolj radikalno Majniško deklaracijo, oblikovano v Slovenski demokratični zvezi, "glede na razvoj dogodkov v Sloveniji in Jugoslaviji postajala vedno manj relevantna" (165).

Sklepno poglavje ima naslov Začetek večstrankarstva, nastanek in delovanje koalicije Demos ter njen razpad (210-233). Uvaja ga uvodni pregledni oris o nastajanju zvez in njihovem preoblikovanju v poli-

tične stranke, o povezavi opozicijskih zvez oziroma strank konec leta 1989 v Demos, o njegovi zmagi na parlamentarnih volitvah naslednje leto, delovanje njegovega vodstva pa ponazarja tudi kronologija pomembnejših sestankov. Opozorimo naj na Repetovo ugotovitev, da arhiv Demosa "ni v celoti shranjen na enem mestu" (213), dokumente za objavo pa je izbral iz arhiva Socialdemokratske stranke Slovenije. Prvi dokument v sedmem poglavju je program Demosa iz decembra 1989 in sporazum o njegovi ustanovitvi, temu pa sledijo zapisniki enajstih sej predsedstva Demosa od 11. 4. do 11. 6. 1990. Sklepna dokumenta sta sporazum o delovanju koalicije Demos iz začetka leta 1991 in dokument o njenem razpustu iz konca tega leta.

Avtor pri pisanju funkcionalnih uvodov in ustreznih opomb, ki olajšujejo uporabo izbranih dokumentov, smotrno razporejenih v tematska poglavja in znotraj njih po kronološkem načelu, kot odličen poznavalec problematike sodobne slovenske zgodovine ni imel težav, te pa so bile toliko večje pri odbiri gradiva, na kar je opozoril v predgovoru: "Izbor dokumentov iz komaj obvladljive količine, ki jo hranijo slovenski arhivi, je subjektiven, njegov namen pa je skozi dokumente, spremno besedo in opombe prikazati nekatere glavne politične procese v Sloveniji v osemdesetih letih." Prostorske omejitve, pogojene tudi s finančnimi sredstvi, so narekovale, da v prvem delu ni zajel na primer tudi dokumentov z ekonomsko problematiko, programov političnih strank in dokumentacije o ustavno-pravnih spremembah. Opozoril je na objave teh virov in napovedal, da jih bo nekaj objavil v naslednji knjigi. Ob tem je izrazil pričakovanje, da bo bralec "tudi s pomočjo tako izbranega gradiva začutil "duh časa" vznemirljivih, protislovnih in s spremembami nabitih osemdesetih let" (9). Ta namen je z obravnavano objavo prav gotovo udeležil. Repe se je znašel pred problemom, s katerim se soočajo arhivisti in zgodovinarji pri izdajanju virov za novejšo zgodovino. Objava stenografskega zapisnika ali magnetograma pomembnih sej bi bila povednejša od komuniquejev o njihovem poteku, toda več deset in pogosto nad sto strani obsežnih dokumentov ni mogoče objaviti. Repe je podatke iz njih uporabil pri pisanju uvodnih orisov in opomb. Objava virov o odnosih med opozicijo in oblastjo zaradi prepletenosti in medsebojne pogojenosti nujno narekuje tudi nadaljnjo objavo dokumentov o odnosih med Slovenijo in federacijo na političnem, gospodarskem in vojaškem področju v zadnjem desetletju obstoja druge Jugoslavije, objava virov o osamosvojitvi in mednarodnem priznanju Slovenije pa bo pomenila osvetlitev dokončanja prelomnega dogajanja v sodobni zgodovini Slovencev. Že prvi del pa je pomemben prispevek za dokumentiranje politike, "ki je omogočila mehak prehod v večstrankarski sistem in zagotovitev konsenza pri temeljnih vprašanih nacionalnega programa" (Jutri je nov dan, 7), posebno pomemben pa je tudi zato, ker osvetljuje specifičnosti procesov na Slovenskem ob razpadanju druge Jugoslavije v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi republikami. Razpršenost pomembne dokumentacije (na primer o delo-

vanju Demosa) pa narekuje, da bi bilo za to prelomnico v slovenski zgodovini potrebno gradivo, ki ni operativne narave, čimprej osredotočiti v Arhivu Republike Slovenije oziroma njegovih dislociranih enotah, kar se je k sreči z nekaterimi pomembnimi fondih družbenopolitičnih organizacij že zgodilo.

Ob sklepu naj poudarimo, da je objava virov o problematiki demokratizacije in procesa osamosvajanja Slovenije sama zase nov in dragocen prispevek k poznavanju slovenske sodobne zgodovine, hkrati pa tudi dopolnitev obeh navedenih Repetovih monografij in njegovih številnih razprav. Objava omenjenih virov pomeni tudi dragoceno obogatitev edicije Viri, za katero želimo, da bi tudi v prihodnje tako uspešno opravljala svoje poslanstvo in da bi za njegovo udeležanje dobivala ustrezno gmotno podporo.

Miroslav Stiplovšek

Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri ARS, pripravili: Tatjana Rezec Stibilj, Vladimir Sunčič, mag. Lojz Tršan. Publikacije ARS. Inventarji. Serija Zbirke, zv. 6, Ljubljana 2002, 322 strani

Šesti zvezek filmskega gradiva, ki je pred nami, je nekakšno slovo. Slovo zato, ker so v njem zbrana še vsa tista filmska dela, ki zadéjavajo širšo kulturno javnost in so pomembna za slovensko kulturno dediščino. Z navidez suhoparnimi številkami bi lahko dejali takole: Slovenski filmski arhiv hrani pet tisoč štirideset filmskih naslovov. Večina, natančneje štiri tisoč šeststo šestdeset naslovov, je vnesena v osrednjo kartotečno evidenco, v štirih doslej objavljenih splošnih inventarjih pa je strokovno obdelano dva tisoč tristo osemtrideset filmov. Pomeni, da so opremljeni s temeljnimi proizvodnimi in tehničnimi podatki, pa s kazali krajev, pravnih oseb, fizičnih oseb, ustvarjalcev filma in stvarnih gesel. Filmi, ki niso zajeti v objavljenih inventarjih, so za širšo javnost manj zanimivi. Videti je, da smo se vrednosti takšnega dela končno začeli malo bolj na široko zavedati, saj je tretji inventar že pošel in ga je bilo treba – dopolnjenega – ponatisniti!

V pričujočem četrtem inventarju so sestavjalci Tatjana Rezec Stibilj, Vladimir Sunčič in magister Lojz Tršan natančneje popisali petsto enainštirideset filmov, od tega dvesto devetnajst iz zbirke Akademije za gledališče, radio, film in televizijo iz Ljubljane. Skupaj z nekaterimi nedoločenimi filmi, s sklopom filmov vojaškega producenta Zastava film in dragocenimi novimi pridobitvami starejših filmov, kot so "Škof Jeglič" iz leta 1926, "Ljubljana" Vilka Mazija iz leta 1936, in "Bregovi Mure" Marjana Cilarja iz leta 1959. Med filmi pridobljenimi na novo je tudi nekaj takih, za katere se lahko vprašamo, ali res sodijo v slovensko kulturno dediščino. Gre za devet filmov tujih producentov, pri katerih ne moremo najti nobene povezave z našimi kraji, ljudmi in dogodki.